

K sedemdesiatemu výročiu úmrtia T. G. Masaryka

Peter Csányi

Resumé

T. G. Masaryk's central contribution to the founding of the Czechoslovak Republic was rewarded with the title "President Liberator". He was convinced that democracy is the political form of humanity. In his view, the justification of new state lays in Czechoslovakia's potential to realize human ideas. This article is written on the occasion of the 70th anniversary of death of this important politician and founder of the common and independent country of Czechs and Slovaks.

Keywords: Masaryk, Czechoslovak Republic, President, human ideas

Úvod

14. septembra 2007 uplynulo 70 rokov od úmrtia prvého prezidenta bývalého Československa, významnej osobnosti nielen českých, ale aj československých a tým pádom i slovenských dejín, T. G. Masaryka. V Českej republike sa uskutočnili spomienkové slávnosti na vysokej úrovni a najväčšou pompéznosťou, akú si tento uznávaný politik a štátnik aj zaslúžil. Aj keď budú možno mnohí namietat', ale podľa môjho názoru by si aj na Slovensku zaslúžil viac ako len jednoduché oznámenie o tomto výročí. Viem, že v mysliach mnohých Slovákov sa pokladá za kontroverznú postavu, ktorý hájil hlavne záujmy Čechov a veľmi sa nestaral o východnú časť prvej republiky, ale táto predstava je dosť skreslená.

Je pravda, že T. G. Masaryk bol ideológom čechoslovakizmu a považoval Čechov a Slovákov za jeden národ, ktorý možno tak trochu uprednostňoval český národ, ale o slovenskú otázku sa vždy zaujímal a k Slovensku mal blízky vzťah. Napriek tomu, že sa jeho vyjadrenia mnohokrát menili a niekedy aj protirečili, vždy to bolo v záujme republiky a udržania nerozbitnosti krajiny, ktorá by v tých časoch mohla znamenať i možný koniec veľkého sna slobody a svojbytnosti oboch národov.

Jeho úsilie o štát, hlavne o štát federatívny a neskôr úplne oddelený od Rakúsko-Uhorska, nebolo samoučelné a ani nepredstavovalo konečný cieľ jeho snáh, ale bolo prostriedkom k čo najľahodnejšiemu rozvoju a uplatneniu jednotlivca v spoločnosti. To sa vzhľadom k Masarykovmu podielu na vzniku národného štátu občas prehliada a jeho

myšlienka národnej štátnosti sa odvodzuje z údajných vnútorných šovinistických pohnútok. Avšak nikto, kto sa bližšie zapodieval Masarykovým dielom a životom, by ho s čistým svedomím nemal nazvať šovinistom, a dokonca aj miernejšia nálepka nacionalistu by svedčila o nepochopení jeho osobnosti.

Keďže život a dielo T. G. Masaryka je veľmi rozsiahle, v tomto článku sa pokúsim len o akési načrtnutie postavenia Masaryka ako prezidenta prvej republiky a v krátkosti spomeniem aj jeho predstavu o pevnejšiu spoluprácu medzi novými krajinami strednej a východnej Európy, ktorá mohla mať kladný vplyv na smerovanie a vývoj týchto nových štátov v danom regióne a období.

Dominujúce idey doby sa prirodzene odrazili i v podobe štátnej ideológie prvej republiky, ktorá do istej miery odrážala Masarykovu filozofiu. Tá spočívala v demokracii a konštitucionalizme, ktoré boli hodnotovo a inštitucionálne úplne protikladné tzv. habsburskému absolutizmu. Bol tu akýsi pokus, aby sa Československá republika stala vzorovým príkladom stredoeurópskej demokracie. Odtiaľto plynula snaha o fixáciu na západné demokracie (predovšetkým na Francúzsko), plnenie funkcie tzv. sprostredkovateľa voči balkánskym krajinám usilujúcich sa o demokraciu (Rumunsko, Juhoslávia) a napokon aj viera vo vytvorení akéhosi ideologického mostu medzi západom a východom. Tento dôraz na demokraciu sa však dostal do rozporu so smerovaním stredoeurópskeho politického priestoru a napokon sa stal i terčom rozsiahlej kritiky ešte pred rokom 1938. Konkrétne prejavy jednotlivých plánov a ich praktické naplnenie v každodennom živote bola skutočná tvár politického systému Československej republiky v medzivojnovom období. V jeho analýze sú tiež skryté dôvody postupného príklonu časti politickej reprezentácie k odlišnému usporiadaniu štátnej formy Československa a dôvody pre zánik tejto sústavy.

Masaryk ako prezident prvej Československej republiky:

V Československu bol zvolený parlamentný typ republiky a nie prezidentský typ. Predstava o nebezpečenstvách, plynúcich z nožnej koncentrácie kompetencií v rukách jedinca, viedla k tendencii limitovať právomoci, vkladané do rúk výkonnej moci a predovšetkým prezidenta. Toto konštatovanie je založené tak na charakteru kompetencií, ktoré boli prezidentovi zverené ústavou a tak isto na nepriamom modeli voľby prezidenta prostredníctvom parlamentu. Prezidentovi tak chýbal politický mandát s možným odvolaním sa na konkrétnu voličskú priazeň a bol skôr tlačný mimo politického diania, do nadstraníckej polohy a k roli symbolu obnovenej štátnosti.

Prvým prezidentom samostatnej Československej republiky sa stal T. G. Masaryk. Jeho voľba sa uskutočnila jednomyselne v jeho neprítomnosti pri ustanovujúcej schôdzi Revolučného Národného zhromaždenia 14.11.1918. V Masarykovi sa však do Československa vrátil odporca obmedzených právomocí, ktoré prezidentskému úradu prisúdila dočasná ústava. Masaryk nešiel tak ďaleko, aby žiadal zmiešaný, parlamentárno-prezidentský vládny systém (v zmyslu neskoršej francúzskej ústavy z roku 1958), ale rozhodne sa vzpíeral prezidentstvu s čisto reprezentačnými úlohami.¹ Preto už novelizácia z mája 1919 priniesla posilnenie pozície prezidenta – umožnila prezidentovi menovať a odvolávať vládu a jednotlivých ministrov, čo bolo pôvodne v kompetencii parlamentu; rozšírená bola tiež väzba na vládu; prezident sa mohol zúčastniť jej rokovaní, predsedáť im a byť v kontakte s jej jednotlivými členmi. T. G. Masaryk by vlastne najradšej dal prednosť strednej ceste medzi postavením prezidenta Spojených štátov a francúzskej hlavy štátu.² Úplne spokojný s ústavnoprávnou úpravou prezidentského úradu Masaryk nebol, čo aj otvorene priznával.³

V ústave bol prezidentovi prisúdený sedemročný mandát, obmedzený na dve funkčné obdobia. Masaryka sa však toto ustanovenie vzhľadom k jeho zásluhám o štát výslovne netýkalo. Vzhľadom k jeho veku sa však tiež nepredpokladalo, že prezidentský mandát bude vykonávať dlhšiu dobu. Preto bolo pasívne volebné právo stanovené na neštandardných 35 rokov, umožňujúci tak prípadnú kandidatúru E. Beneša. T. G. Masaryk nakoniec štyrikrát úspešne kandidoval. Výnimka týkajúca sa prezidenta Masaryka je dosť neštandardná, pretože pre liberálnu ústavu nie je typické, aby zvýhodňovala nejaké osoby a dávala im výnimku (volebný rituál sa musí zachovať). Možno existovali nejaké tajné dohovory pred vznikom republiky, ale dodnes to nie je dokázané.

Z mierne rozšírených prezidentských právomocí je potrebné vo vzťahu k parlamentu predovšetkým uviesť suspenzívne veto (absolútne veto sa vzťahovalo na zákony Podkarpatskej Rusi), čiže právo prezidenta nepodpísať už oboma komorami schválenú zákonnú normu, avšak s možnou následnou legislatívnou revíziou Poslaneckej snemovne. Ďalej právo zvolávať, odročiť a uzavrieť zasadnutie Národného zhromaždenia, právo rozpúšťať parlament a povinnosť podávať Poslaneckej snemovni správu o stave štátu. Väzba na vládu bola daná predovšetkým právom menovať a odvolať ministrov. Prezidentovi však i naďalej chýbala možnosť legislatívnych krokov, v čom možno vidieť pretrvávajúcu snahu

¹ Podobne sa v roku 1992 pri príprave ústavy Českej republiky nechcel uspokojiť s reprezentačnými úlohami Václav Havel.

² Masaryk, T. G. (1925): *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914 – 1918*. Praha, s. 576.

³ Broklová, E. (1992): *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938*. Praha, 34-37 s.

udržať T. G. Masaryka na dištanci od politického diania a poskytovať mu skôr reprezentatívnu sebarealizáciu. Tomu zodpovedal aj právne-imunitný stav jeho pozície: prezident nebol za svoj úrad zodpovedný a prípadné stíhanie mohlo byť len na základe obvinenia z vlastizrady.⁴

Skutočným inštitucionálnym stelesnením Masarykovej roli v československej politike sa však stal tzv. Hrad⁵. Išlo o formálne nepolitickú sieť osôb, súkromne a názorovo spriaznených s prezidentom. Vznikla v podstate nezámerné a zrazu potom, čo v obecných voľbách 1919 prepadli bývalí realisti (pokroková strana) a čo sa Masarykovi na jeseň 1921 nepodarilo vytvoriť neoficiálnu „štátnu radu“ ako reálnu protiváhu Pätky. Personálne sa pritom okolo prezidenta pohybovali predovšetkým jeho bývalí spolupracovníci z odboja a Mafie. Vlastný termín – Hrad – bol pejoratívne používaný od začiatku 20. rokov. Najprv ho T. G. Masaryk odmietal, neskôr však sám používal. Napriek všetkému sa Hrad stal významným aktérom československej politiky. Do roku 1925 sa pritom Hrad profiloval predovšetkým ako protiváha politických strán, od začiatku 30. rokov sa do popredia dostala otázka pozície a stratégie Československej republiky v medzinárodných vzťahoch. Jeho pôsobenie pritom bolo silne kritizované (hlavne K. Kramářom), pričom tento „boj o Hrad“ sa týkal ako ideového zázemia Hradu a osôb s ním spojených, tak i politickej praxe.

Už vo svojom abdikačnom dopise T. G. Masaryk odporučil za svojho nástupcu E. Beneša, ktorý bol v prezidentských voľbách 18.12.1935 jednoznačne zvolený a stal sa tým druhým, ale aj posledným prezidentom prvej Československej republiky.

Masarykove teórie usporiadania strednej Európy:

Čo sa týka Československa, tak geopolitická situácia nikdy nebola pre krajinu výhodou, naopak nesmiernou záťažou. Republika sa rozkladala v národnostne pomiešanej oblasti, v pásme tradičných etnických nepokojov a v priestore politických, ekonomických i ideových konfrontácií. Československá republika sa nachádzala v strategickom nemecko-rakúsko-maďarskom zovretí, čiže v obkľúčení porazených krajín, volajúcich po revízii systému daného mierovými zmluvami. So žiadnym zo svojich susedov okrem Rumunska, s ktorým však mala najkratšiu hranicu, nemala nádej na uzavretie pevného, skutočného spojenectva. Na druhej strane však Československá republika nemohla byť ani neutrálnym štátom, pretože nedisponovala storočnou tradíciou neutrality, akú malo napríklad Švajčiarsko, a chýbala

⁴ Broklová, E. (1992): *První československá ústava. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920*. Praha.

⁵ Kárník, Z. (2003): *České země v éře První republiky 1918-1938*. Praha, s. 407-416.

aj vôľa susedných štátov podobnú neutralitu uznať a rešpektovať. Práve preto musela hľadať spojenecké zväzky u západných veľmocí.

Úsilie o pevnejšiu spoluprácu nových štátov strednej a východnej Európy vychádzalo z koncepcie T. G. Masaryka vyjadrenej už v roku 1918 ustanovením Stredoeurópskej únie (Middle-European Union). Jeho hlavným cieľom bola povojnová reorganizácia menších národov medzi Nemeckom a Ruskom. Počas parížskej mierovej konferencie sa pokúsil spolu s gréckym predsedom vlády Venizelom a rumunským ministrom zahraničných vecí Ionescom zorganizovať Spojené štáty východnej Európy ako federáciu trinástich štátov medzi Nemeckom a Ruskom, ktorá sa mala stať jadrom budúcich spojených štátov európskych. Jeho základom mala byť kooperácia piatich štátov – Československa, Rumunska, Poľska, Juhoslávie a Grécka. Táto federácia mala zaručovať nezávislosť členských štátov a v tesnej spolupráci s demokratickými veľmocami začať obdobie hospodárskej obnovy. Uvedený projekt napokon stroskotal na vtedajších vypätých nacionalizmoch.⁶

Akýmsi torzom Masarykovej geopolitickej iniciatívy sa stala Malá Dohoda, ktorá mala tendenciu sa rozširovať na sever a juh Európy. Koncom roku 1919 a začiatkom roku 1920 navrhol československý minister zahraničných vecí E. Beneš vládam Juhoslávie a potom Rumunska uzavretie obrannej konvencie proti prípadnému útoku Maďarska na niektorú z týchto troch krajín. Na základe tohto návrhu bola 14.8.1920 podpísaná zmluva o obrannom spolku medzi Československom a Juhosláviou (Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov) a neskôr, 23.4.1921, aj s Rumunskom. Spojenecký zväzok Československej republiky, Juhoslávie a Rumunska, nazvaný ako Malá dohoda, dobudovala zmluva medzi Rumunskom a Juhosláviou 17.6.1921. Cieľom tohto zväzku bolo aj udržať status quo v strednej a juhovýchodnej Európe. K Malej dohode sa malo pripojiť aj Poľsko, čo sa však neuskutočnilo pre vleklé spory s Československom kvôli územiau Tešínska a Javoriny. V Poľsku navyše prežívala silná náklonnosť pre obnovenie spoločných poľsko-maďarských hraníc.

Záver:

Keby sme sa ohliadli za politickými a sociálnymi zmätkami 20. storočia, tak by sme mohli byť v pokušení prehlásiť, že Masarykove ideály niekoľkonásobne stroskotali. Štát, ktorý v roku 1918 vznikol s jeho rozhodujúcim podielom a na čele ktorého stál sedemnášť rokov

⁶ Bednář, M. (1998): *Současný význam Masarykovy koncepce českoslovenství jako středoevropanství a evropanství*. In: *Českoslovenství, středoevropanství, evropanství 1918-1998*, Brno, s. 82.

ako prezident, sa v roku 1938/39 zrútil bez boja pod prvým náporom diktatúry. Po druhej svetovej vojne bola šanca na obnovu tohto štátu premárnená, v roku 1948 ho vydali, opäť bez boja, napospas inej diktatúry. Tu sa priamo predurčuje otázka: kto? No predsa národ, ktorý sa sám často hrdo označoval za Masarykov národ. Až v roku 1989 sa potom zdalo, že sa Masarykovo heslo: "Pravda zvíťazí!" vyplňuje, avšak jeden zo základných pilierov jeho štátoprávnej koncepcie nečakane nemal, či skôr stratil nosnosť a budúcnosť: česko-slovenské súžitie. Koncom roku 1992 sa Československo rozpadlo na dva nezávislé štáty a od januára 1993 si oba národy píšú vlastnú históriu a to históriu Českej republiky a Slovenskej republiky, čo môžeme pokladať za definitívny koniec Masarykových predstáv a ako možné vysvetlenie odlišného prístupu k spomienkovým slávnostiam tohto veľikána našich dejín.

Literatúra:

- Masaryk, T. G. (1925): *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914 – 1918*. Praha.
- Broklová, E. (1992): *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938*. Praha.
- Broklová, E. (1992): *První československá ústava. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920*. Praha.
- Kárník, Z. (2003): *České země v éře První republiky 1918-1938*. Praha.
- Bednář, M. (1998): *Současný význam Masarykovy koncepce českoslovenství jako středoevropanství a evropanství*. In: *Českoslovenství, středoevropanství, evropanství 1918-1998*, Brno.